
Si ita dedi, ut intra certum tempus manumittas?*

Horváth Kata Zsuzsanna**

Jelen tanulmány a római jogi jogalap nélküli gazdagodás, azon belül is a *condictio causa data causa non secuta* kérdéskörével foglalkozik. Ez a kereset a célját vesztett szolgáltatás visszakövetelésére szolgált. A tanulmány középpontjában a D. 12,4,3,3 fragmentum exegézise áll. Az elemzett forrás lényege, hogy valaki pénzt ad egy másik személynek, hogy az szabadítsa fel rabszolgáját, azonban ez elmarad. Több tényállási fordulatot tartalmaz a szöveg, amelyek mindegyikében a jogi kérdés az, hogy van-e lehetőség a *condictio* megindítására. Az alkalmazott kutatási metódus a szövegexegetikai módszer.

Kulcsszavak: jogalap nélküli gazdagodás, *condictio causa data causa non secuta*, exegézis, D. 12,4,3,3, rabszolga felszabadítás, *manumissio*.

This paper deals with the problem of unjust enrichment in Roman law in particular with the *condictio causa data causa non secuta*. This action was used for the recovery of a performance rendered for an intended purpose that has not been achieved. The study focuses on the exegesis of the fragment D. 12,4,3,3. This source is about a person who gives money to another person for him to manumit his own slave, however, this will not happen. The legal question is whether there is a possibility of initiating a *condictio*. The research method used is text analysis method.

Keywords: unjust enrichment, *condictio causa data causa non secuta*, exegesis, D. 12,4,3,3, *manumissio*.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2025.2.109>

1. Bevezetés

Jelen tanulmány tárgya a jogalap nélküli gazdagodás. A római jogban a jogalap nélküli gazdagodás jogintézménye már ismert volt, amely különféle tipikus

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

** PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

helyzetekben nyert alkalmazást.¹ Ezeket az eseteket a klasszikus jogtudósok meghatározták, azonban még szigorúan vett, elkülönített típusokat nem alakítottak ki.² Később, a iustinianusi kodifikáció során több *condictio*-t alakítottak ki e helyzetek konkrét típusaira. Ennek eredményeképpen a Digesta külön címekben szabályozza az egyes jogalap nélküli gazdagodási tényállásokat. Így: a *condictio causa data causa non secuta* tényállását a D. 12,4 titulusában, a *condictio ob turpem vel iniustam causam* tényállását a D. 12,5 titulusában, a *condictio indebiti* tényállását a D. 12,6 titulusában, a *condictio sine causa* tényállását a D. 12,7 titulusában szabályozza, a *condictio furtiva* pedig a D. 13,1 titulusában találhatjuk. Ezen felsorolt tényállások közül most a *condictio causa data causa non secuta* esetkörével foglalkozom.

A tanulmány szerkezeti felépítését tekintve a bevezetést követően elsőként a *condictio causa data causa non secuta*-t – mint a jogalap nélküli gazdagodás egy tényállását – mutatom be röviden. Ezen elméleti felvezetést követően rátérek a D. 12,4,3,3 fragmentum exegézisére, amely esetet a Digesta *condictio causa data causa non secuta*-ról szóló titulusában találjuk. Ennek során az *inscriptio* megvizsgálása után feltárom a különféle tényállási variációkat. Felvázolom a felmerülő jogi kérdést, problémát, majd ismertetem a jogeset megoldását, illetőleg annak jogi indokolását.

2. A *condictio causa data causa non secuta*

A jogalap nélküli gazdagodás fogalmát a következőképpen tudjuk megfogalmazni: „valaki (a „gazdagodó”) vagyona egy másik személy (a „gazdagító”) vagyona rovására, rendszerint valamely kettőjük között végbement jogügylet alapján, néha azonban egyéb tényből kifolyólag, megnövekszik anélkül,³ hogy e vagyonnövekedés végleges megtartásának a kellő indoka fennforogna”.⁴ A kiindulópont az, hogy minden szolgáltatásnak van egy célja, amely célt ha mégsem éri el, akkor a jog engedélyt ad arra, hogy azt a teljesítést nyújtó fél visszakövetelhesse.⁵ A másik oldalon pedig megjelenik a teljesítést elfogadó személy oldalán a kapott szolgáltatás megtartására, visszatartására alkalmas jogalap hiánya.⁶ A hazai római jogi tankönyvek a jogalap nélküli gazdagodásnak két fogalmi elemét emelik ki. Egyrészt, elengedhetetlen a jogalap nélküli gazdagodásnál az ún. *datio* megvalósulása.⁷ Ezen

¹ Benedek Ferenc: Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban. *JPTE Dolgozatok az Állam- és Jogtudomány Köréből*. XV., Pécs, 1984, 8. o.: a jogalap nélküli gazdagodás értelmezését illetően a legjelentősebb eltérést a római jogi és hatályos jogi meghatározásból kiindulva az képezi, hogy a míg a római jog egyes nevesített tényállási típusokat alkalmazott, addig hatályos jogunkban az alaptalan gazdagodási helyzetek „innominát”-ok.

² Reinhard Zimmermann: *The Law of Obligations*, New York, Oxford University Press, 1996, 838-839. o.

³ Kiemelendő, hogy ezen előnynek ténylegesen be kell épülnie a gazdagodó vagyonába. Vö. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2018, 339. o.

⁴ Uo. 339. o.

⁵ Bessenyő András: *Római magánjog. A római gondolkodás az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2003, 481. o.

⁶ Uo. 481. o.

⁷ Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 311. o.; Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, Leges Diligens, 2021, 325-326. o.; Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima, 2023, 552-553. o.; Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989,

datio alapvetően civiljogi tulajdonátruházást jelent.⁸ Kiemelendő, hogy ezen feltételnél a lényeg az, hogy a gazdagodó vagyona megnövekedjen, még hozzá a másik fél vagyonának rovására.⁹ A második elem pedig az ún. *sine causa* követelménye.¹⁰ Azaz: a gazdagodónak ne legyen érvényes jogcíme a gazdagodás megtartására (*sine causa retinendi*).¹¹

A tanulmány középpontjában álló gazdagodási tényállás, a *condictio causa data causa non secuta* pedig az ún. okafogyott, célját vesztett szolgáltatás visszakövetelésére irányul. Azaz: amikor valaki egy bizonyos ellenteljesítés reményében nyújtott egy szolgáltatást, de a remélt ellenszolgáltatás, a remélt cél nem valósult meg.¹² Különös jelentőségét abból a tényből merítette, hogy a római jogban nem minden megállapodás volt peresíthető (*nuda pactio obligationem non parit*).¹³ Így az a személy, aki egy bizonyos ellenteljesítés reményében szolgáltatott egy *pactum* alapján, vissza tudta követelni az általa teljesített szolgáltatást a másik fél teljesítésének elmaradása esetén a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján.

Benedek további csoportosítása alapján az általam vizsgált fragmentum a *condictio causa data causa non secuta* tényállási körén belül az ún. *datio ob rem* körébe tartozik.¹⁴ A *datio ob rem* pedig olyan jellegű tulajdonátruházás, amely: „egy meghatározott célra történt és amelynek megvalósulásához az átruházónak anyagi vagy más természetű érdeke fűződik”.¹⁵ Ebből következik, hogy ha egy dolgot azzal a meghatározott céllal ruháztak másra, hogy a szerző fél is teljesítsen a maga részéről valamilyen ellenszolgáltatást, akkor a „*res data*” visszakövetelhető, amennyiben a várt eredmény nem állt elő.¹⁶ Ezen *datio ob rem* kategórián belül pedig az elemzett fragmentum a „*do ut facias*” csoportjába sorolható. Ebben az esetben a szerző féltől elvárt *datio* célja – a *datio* kivételével – bármilyen magatartásban állhat.¹⁷ Ha pedig ezen célzott magatartás a későbbiekben nem valósult meg, úgy megnyílt az elsőként teljesítő fél számára a visszakövetelés lehetősége. Ha azonban a cél megvalósult, úgy az esetleges perelhetőség lehetősége elesett.

3. A D. 12,4,3,3 exegézise

Ezen elméleti felvezetést követően rátérek a jogeset exegézisére. Az általam jelen tanulmányban elemzésre kerülő fragmentum latin szövege a következő: D. 12,4,3,3

453. o.; Siklósi Iván: *Római magánjog II. kötet*. Budapest, ELTE Eötvös, 2021, 1586. o.

⁸ Benedek Ferenc: *Jogalap nélküli gazdagodás a római jogban*. (Kandidátusi értekezés). Pécs, 1968, 77. o.

⁹ Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 311. o. külön tényállási elemként kezeli a vagyonnövekedést, és azt, hogy ezen vagyonnövekedés a másik fél vagyonának rovására következzen be.

¹⁰ Uo. 311. o.; Molnár – Jakab: i.m. 325-326. o.; Földi – Hamza: i.m. 552-553. o.; Brósz – Pólay: i.m. 453. o.; Siklósi: i.m. 1589. o.

¹¹ Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 311. o.; Földi – Hamza: i.m. 553. o.; Siklósi: i.m. 1589. o.

¹² Molnár – Jakab: i.m. 326. o.; Brósz – Pólay: i.m. 453-454. o.; Földi – Hamza: i.m. 553. o.; Benedek – Pókecz Kovács: i.m. 314. o.

¹³ D. 2,14,7,4.

¹⁴ Benedek: *Jogalap nélküli gazdagodás a római jogban* 210-211. o.

¹⁵ Uo. 204. o.

¹⁶ Uo. 204. o.

¹⁷ Uo. 215. o.

Ulpianus libro 26 ad edictum

Quid si ita dedi, ut intra certum tempus manumittas? Si nondum tempus praeteriit, inhibenda erit repetitio, nisi paeniteat: quod si praeteriit, condici poterit. Sed si Stichus decesserit, an repeti quod datum est possit? Proculus ait, si post id temporis decesserit, quo manumitti potuit, repetitionem esse, si minus, cessare.

Mi van akkor, ha valamit neked úgy adtam, hogy (Stichus) meghatározott időn belül szabadítsd fel? Ameddig a határidő nem telik le, addig a visszakövetelés tilalmazott (nem lehet visszakövetelni), hacsak nem bánja meg: hogyha a határidő letelt, akkor perelhető. De ha Stichus elhalálozik, akkor visszaperelhető-e az, amit adtam? Proculus véleménye szerint, hogy ha a felszabadításra nyitvaálló határidő lejártát követően halt el, akkor visszakövetelhető: ha pedig ezen belül, akkor (a visszakövetelés lehetősége) elesik.

Az *inscriptio* vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a forrás Ulpianus praetori *edictum*hoz írt kommentárjának 26. könyvéből származik. Ezen könyv a *de rebus creditis* esetköreivel foglalkozik, azon belül is jelen forrás a *de condictione* alcím alatt szerepel Lenel *Palingenesiájában*.¹⁸

3.1. A tényállás elemzése, a jogi probléma és a megoldás. Most vessünk egy pillantást a forrásszövegre, amely több tényállási variációt is tartalmaz. Először felvázolom a kiinduló tényállást, majd ismertetem az egyes tényállási változatokat. A kiindulási pont az összes esetben a következő: adott két személy, akik közül az egyiket nevezzük „A”-nak, a másikat „B”-nek. A tényállás alapján „A” személy adott valamit (feltehetően pénzt) „B” személynek, azzal a megállapodással, hogy „B” személy a tulajdonában álló rabszolgát szabadítsa fel. A felek erre meghatározott határidőt is kikötöttek.

Az első tényállási variáció szerint „A” személy *condicti*ót kíván indítani az általa adott pénz visszakövetelése érdekében „B” személlyel szemben a megadott határidőn belül azon a jogalapon, hogy „B” személy még nem szabadította fel a rabszolgát.

A második tényállási variáció szerint „A” személy azon az alapon kíván *condicti*ót indítani az átadott pénz visszakövetelése céljából „B” személlyel szemben – szintén a felszabadításra rendelkezésre álló határidőn belül –, hogy „A” személy a felszabadítástól visszalépett, megbánta azt.

A harmadik tényállási verzió azt az esetet írja le, hogy „A” személy már a határidő lejárta után szeretne *condicti*ót indítani „B” személlyel szemben az átadott összeg visszakövetelése érdekében a rabszolga felszabadításának elmaradása miatt.

A negyedik és ötödik tényállási variáció pedig abból indul ki, a felszabadítandó rabszolga elhalálozik. A negyedik tényállási verzió szerint a rabszolga a felszabadításra megszabott határidő lejártát követően hal meg, míg az ötödik tényállási variáció szerint a határidő letelte előtt.

Láthatjuk tehát, hogy az első három tényállási variáció esetében a felszabadítandó rabszolga, azaz Stichus életben van. Ezen esetek tovább bonthatók aszerint, hogy a *condictio* kezdeményezése a határidő letelte előtt, vagy azután történik: az első és a második tényállási verzió esetében a határidő lejárta előtt

¹⁸ Otto Lenel: *Palingenesia Iuris Civilis*. Lipsiae, Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1889, 567- 569. o.

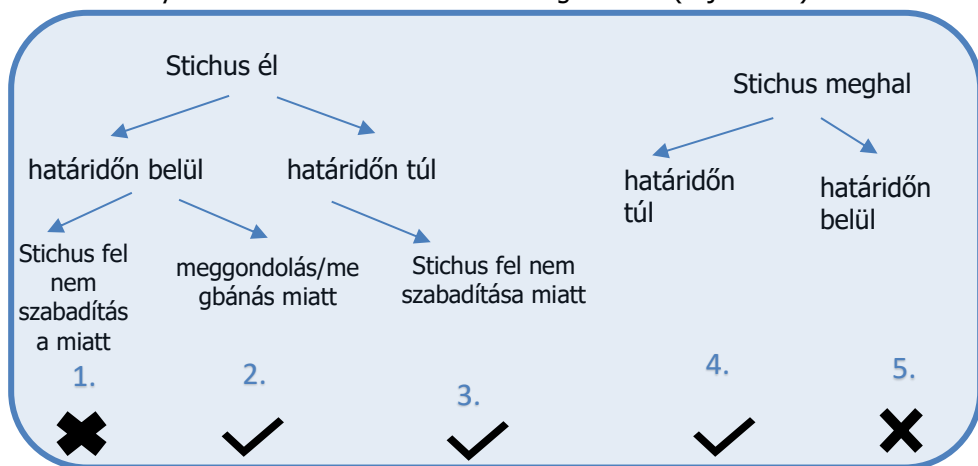
járunk, míg a harmadik esetben azután. A *condictió*ra okot adó jogalapok között azonban eltérést észlelünk. Az első és a harmadik tényállási variáció kapcsán a hivatkozási alap Stichus fel nem szabadítása, míg a harmadik tényállási variáns esetében a meggondolás, megbánás. Azon helyzetben belül is, ahol Stichus halála jelenik meg, két verzió képzelhető el az alapján, hogy a haláleset a felszabadításra nyitvaálló határidő előtt, vagy azután történik meg. A negyedik tényállási verzió alapján a rabszolga a határidőn túl hal el, míg az ötödik verzió szerint még a határidőt megelőzően.

A tényállás ismertetését követően térjünk rá a jogi kérdés vizsgálatára. Az összes tényállási variáció esetében a felmerülő probléma tulajdonképpen az, hogy van-e lehetősége a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján, *condictio* útján „A” személynek az általa átadott (*dare*) összeget visszakövetelnie „B” személytől.

A megoldást is megadja jogforrás, miszerint az első tényállási variáció esetében nem áll rendelkezésre *condictio*, a második és harmadik esetében igen. A negyedik tényállási változat esetén szintén megadhatónak tartja a jogász a *condictió*t, míg az ötödik, utolsó esetben nem.

A bemutatott tényállási variációkat és a jogtudós által adott megoldást a jogi kérdésre, miszerint a *condictio* megadható-e vagy sem, egy ábrán keresztül szeretném érzékeltetni.

1. ábra: A tényállási variációk bemutatása a megoldással (saját ábra).

3.2. A jogi indokolás. A jogi indokolást szintén tényállásokra való bontásban szeretném ismertetni. A jogeset kiindulópontja szerint – a fent említett – „A” és „B” személy megállapodtak egymással, hogy „A” személy átad valamit „B” személynek azzal, hogy „B” személy a tulajdonában álló rabszolgát (Stichust) felszabadítja. A felek *pactum*ban állapodtak meg, nincsen arra utalás, hogy *stipulatio* létrejött volna közöttük. Ennek következtében, mivel ilyen nevesített szerződést a római jog nem ismert, az ebből származó esetleges igény nem volt peresíthető.¹⁹ A római jog zárt

¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a római jogban a *nuda pactio obligationem non parit elv* alapján nem lehetett keresetet alapítani, azonban kifogást (*exceptió*t) igen.

contractus-rendszerrel rendelkezett, azaz csak meghatározott szerződési fajtákat ismert, és amely szerződés ezen körbe nem tartozott bele, az nem volt peresíthető (szerződések *numerus clausus* rendszere). Ide kapcsolódik még a római jog keresetjogi gondolkodása is, aminek következtében csupán azon esetekben volt lehetséges peres eljárást indítani, amikor rendelkezésre állt megfelelő kereset.

Ezen a ponton szükséges még előjáróban említést tenni a névtelen reálszerződésekről is. Ezek lényege az, hogy amennyiben az egyik fél teljesített, úgy ezen teljesítő félnek lehetősége volt arra, hogy követelje az ellenszolgáltatást a másik féltől. A névtelen reálszerződések esetén a klasszikus kortól kezdve abban az esetben, ha az egyik fél már teljesített, a *praetor in factum actiōt*, vagy *actio praescriptis verbis* adott ezen félnek a másik fél teljesítésre való rászorítása érdekében.²⁰ Ezen jogfejlődés vezetett el a Iustinianus által kialakított innominát reálkontraktus rendszerhez. Ekkorra ugyanis kialakult a szerződések egy új köre, amelyek négy típusra oszlottak: *du ut des*, *do ut facias*, *facio ut des*, illetve *facio ut facias*.²¹

Ezután, térjünk rá az egyes tényállási variációk elemzésére. Először is, az első tényállási esetben láthatjuk azt, hogy „A” személy a felszabadításra rendelkezésre álló határidőn belül kíván *condictiōt* indítani „B” személlyel szemben, mivel „B” személy még nem tett eleget a megállapodásuknak, azaz: nem szabadította fel a rabszolgát. Ahogy korábban megállapítottuk, a felek között nem jött létre egyik nevesített szerződés sem, ami azt jelenti, hogy ez a megállapodás a római jog szabályai alapján eredetileg nem volt peresíthető. „A” személy azonban nem marad reparációs lehetőség nélkül, mivel ekkor bejönnek a jogalap nélküli gazdagodás szabályai (ezúttal kiegészítő, szubszidiárius jelleggel). „A” személy egyetlen rendelkezésre álló lehetősége: a *condictio* megindítása az általa adott összeg visszakövetelésére. A jogfejlődés későbbi szakaszában – a fent említettek alapján – a praetor *in factum actiōt*, illetve *actio praescriptis verbis* adott annak érdekében, hogy a már teljesítő fél ne csak a teljesítést követelhesse vissza, hanem a másik felet rá is szoríthassa a teljesítésre. A jogeset keletkezésének időpontjában azonban még nem volt lehetőség erre, így jelen helyzetben arról van szó, hogy „A” személy *condictio* útján a saját teljesítését kívánja visszakövetelni az ellenteljesítés elmaradása miatt.

A köztük létrejött jogi helyzetet a *condictio causa data causa non secuta* tényállásába tudjuk beilleszteni. A *condictio causa data causa non secuta* esetében ugyanis egy dolgot azzal a kifejezett céllal ruháznak át másra, hogy a szerző fél is nyújtson a maga részéről ellenszolgáltatást, tehát a „*res data*” akkor lesz visszakövetelhető, ha a várt eredmény nem állt elő,²² a kívánt cél nem valósult meg. Azonban nagyon fontos, hogy e keresetnek csak a cél végleges elesése esetén van helye. Bizonyos terminus, határidő tűzése esetén pedig egészen a rendelkezésre álló határidő lejártáig nem válik bizonyossá az, hogy a másik fél valóban nem teljesíti az ellenszolgáltatást, jelen esetben a rabszolga felszabadítását. Ezen függő időszak

²⁰ Zimmermann: i.m. 534. o., 844. o.

²¹ Zimmermann: i. m. 534. o.

²² Benedek: *Jogalap nélküli gazdagodás a római jogban* 204. o.

(függő jogi helyzet) alatt nem indítható *condictio*.²³

Ezek alapján teljesen egyértelmű az, hogy ezen első tényállási variáció esetében miért nincs lehetőség a *condictio* megindítására. A határidő még nem járt le, tehát egyáltalán nem bizonyos az, hogy „B” személy nem fogja a rabszolgát felszabadítani. Elképzelhető, hogy még határidőben teljesíteni fog „B” személy, ez jelen pillanatban ugyanis még egy nyitott kérdés. A cél tehát nem biztos, hogy elmarad, így a *condictio* nem adható meg.

Ezt követően, térjünk át a második tényállási variációra. Ez az eset abban hasonlít az elsőhöz, hogy itt is még a határidő lejárta előtt járunk. Azon aspektusban azonban különbözik, hogy mire alapítja a visszakövetelési jogát „A” személy. Az előző esettől eltérően ugyanis itt nem a *datiós* cél megghiúsulására, hanem a „megbánásra”, a megállapodástól való visszalépésére, meggondolásra (*paeniteat*).

Felmerül a kérdés, hogy mit is jelent az ún. *ius paenitentia* (Reurecht). Maga a *paenitentia* szó Oxford Latin Dictionary szerinti jelentése: megbánás valaki tette miatt (regret for one's action); illetve meggondolás, a hozzáállás megváltoztatása (change of mind or attitude).²⁴ A *paeniteo* igénél pedig szintén hasonló jelentésekkel találkozunk, így: elégedetlenség okozása, okot adni panaszra és megbánásra (to cause dissatisfaction, give reason to complaint or regret); megbánást érezni, jobb belátásra jutni (feel regret, think better).²⁵ Az Encyclopedic Dictionary of Roman Law szintén egyező iránymutatást ad. Eszerint a *paenitentia* (amely a *paenitere* igéből származik) azt jelenti, hogy valaki meggondolja magát egy olyan ügylettel kapcsolatban, amit már megkötött, vagy valamely jogcselekmény meghatározott határidőn belüli teljesítésének elmulasztásával kapcsolatban).²⁶ A szótár említést tesz arról is, hogy bár főszabály szerint a *paenitentia* jogi hatás nélküli, megjelentek olyan esetek, ahol az adott személy egyoldalúan el tudott állni az ügylettől, pusztán egy meggondolás (simple change of mind) következtében.²⁷ Ki is emeli magyarázatként Berger, hogy például abban az esetben, ha valaki pénzt ad egy rabszolgatulajdonosnak, hogy az a rabszolgát szabadítsa fel, azután lehetősége van azt visszavonni (az eszközölt pénzbeli juttatásra a „donation”, azaz: adomány szót használja).²⁸ A Finály-féle latin-magyar szótár szintén az előzőekkel egybevágó jelentéseket tartalmaz, így: *poenitentia* = megbánás, *poenitet* = valamit megbán, valamivel elégedetlen.²⁹

Ezen jelentésekből, illetve a szakirodalmi álláspontokból arra a megállapításra juthatunk, hogy a *ius paenitentia* lényege az, hogy az elsőként teljesítő félnek, azaz jelen esetben „A” személynek, jogában állt tulajdonképpen meggondolnia magát.³⁰ Egyoldalúan úgy dönthetett, hogy az általa teljesített szolgáltatást visszakéri. Ha ilyen okból indított *condictiót* a már teljesített fél, akkor itt tulajdonképpen a *condictio*

²³ Uo. 220. o.

²⁴ Oxford Latin Dictionary (szerk.: Glare P. G. W.), Oxford, Clarendon Press, 1992, 1282. o.

²⁵ Uo. 1282. o.

²⁶ Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New York, The American Philosophical Society, 1953, 616. o.

²⁷ Uo. 616. o.

²⁸ Uo. 616. o.

²⁹ Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai, 2002, 1517. o.

³⁰ Zimmermann: i.m. 844. o.

causa data causa non secuta egy alfajáról beszélhetünk, a *condictio ex paenitentia* esetköréről.³¹ Megjegyzendő, hogy ezen *condictio* szakirodalmi megítélése vitatott a *datio ob rem* körében.³² A kiindulópont a D. 12,4,5 pr.,³³ valamint megjelenik még a *condictio ex paenitentia* a D. 12,4,5,1, a D. 12,4,3,2 és a jelen tanulmányban vizsgált D. 12,4,3,3, fragmentumokban a *condictio causa data causa non secuta* tituluszában. Az említett *condictio* kapcsán a Kaser-Knütel-féle tankönyv kiemeli, hogy ez leggyakrabban abban a kontextusban jelent meg, hogy a tulajdonosnak valaki pénzt ad abból a célból, hogy az szabadítsa fel a rabszolgáját, illetve hogy abból a pénzből egy rabszolgát vásároljon, akit ezután felszabadít.³⁴ Ekkor megjelenik az ún. Reurecht, azaz visszavonás joga, általában anélkül, hogy arról a felek külön megállapodnának.³⁵ A *ius paenitentia* az innominát reálkontraktusok létrejötte után tulajdonképpen egy elállási jognak felelt fel.³⁶ Dogmatikailag úgy értelmezhető ez a kérdés, hogy az a személy, aki először teljesített és nem kapta még meg az ellenszolgáltatást, nem volt perelhető – az ekkor már ismert *actio praescriptis verbis* elnevezésű keresettel –, mivel azzal csak a még ellenteljesítést nem eszközöző, másik személlyel szemben lehetett eljárást indítani.³⁷ Liebs magyarázata a kérdést illetően pedig a következő: a jogalap nélküli gazdagodás esetén a kritikus időszak az, amikor az egyik fél szolgáltatott, a másik pedig még nem. Amennyiben a már szolgáltatást teljesítő fél ügyleti partnere meggondolta magát, és nem teljesítette az ellenszolgáltatást, akkor *condictio* alapján visszajárt az eredeti szolgáltatás. Ebből következően Liebs azt a következtetést vonja le, hogy ez logikusan eredményezi azt, hogy az elsőként teljesítő fél sincsen kötve a megállapodáshoz. Tehát, nem kellett megvárnia, hogy a másik fél teljesít-e majd a megállapodásnak megfelelően, hanem *condictio*-t indíthatott a szolgáltatása visszakövetelésére.³⁸ Fontos még megjegyezni, hogy a *ius paenitentia* alapján kizárólag addig volt lehetőség *condictio* megindítására, ameddig a másik fél még nem teljesítette az ellenszolgáltatást.³⁹ Ezt megelőzően azonban a másik fél teljesítési hajlandóságától, esetleg már a teljesítés megkezdésére való felkészülése ellenére is élhetett ezen jogával az elsőként teljesítő fél.⁴⁰

A perbeli bizonyítás bizonyos kérdéseket vet még fel ezzel kapcsolatban. Bizonyosan szükség van annak bizonyítására, hogy az adott személy, aki a megállapodástól vissza szeretne lépni, jelezte ezt a másik fél felé. Ezen értesítés szükségességét jelzi a D. 12,4,5,1 fragmentuma. Ezen forrás ugyanis azt az esetet

³¹ Uo. 844. o.

³² Wolfgang Ernst: Die *datio ob rem* als Austauschgeschäft – Ein Beitrag zu einseitig geregelten Geschäftsvorgängen im Verkehrsrecht, in: *Usus Antiquus Juris Romani* (szerk.: Wolfgang Ernst – Jakab Éva), Berlin – Heidelberg, Springer, 2005, 45. o.

³³ Uo. 45. o.

³⁴ Max Kaser – Rolf Knütel: *Römisches Privatrecht. Ein Studienbuch*. München, Verlag C. H. Beck, 2014, 288. o.

³⁵ Uo. 288. o.

³⁶ Zimmermann: i.m. 844, 858. o.

³⁷ Uo. 844. o.

³⁸ Detlef Liebs: The History of the Roman *Condictio* up to Justinian, in: *The Legal Mind. Essays for Tony Honoré* (szerk.: MacCormick Neil – Birks Peter), Oxford University Press, Oxford, 1986, 172-173. o.

³⁹ Uo. 173. o.; Zimmermann: i.m. 858. o.

⁴⁰ Zimmermann: i.m. 858. o.

írja le, hogy valaki egy másik személyre egy rabszolgát ruház át azzal, hogy az meghatározott időn belül felszabadításra kerüljön, majd meggondolja magát. Ezen változásról értesíti a másik felet, aki ennek ellenére felszabadítja a rabszolgát. Ezen fragmentum jelentősége jelen esetben abban áll, hogy megjelenik benne a visszalépő fél értesítési kötelezettsége. Anomáliákat szülne ugyanis az, ha parttalanul hivatkozhatnának erre az egyes személyek, így álláspontom szerint mindenképpen szükséges az, hogy a másik fél előzetes tájékoztatása megtörténjen.

Jelen esetben tehát „A” személynek jogában állt az, hogy a megállapodástól visszalépjen, elálljon attól a jogalap nélküli gazdagodás, pontosabban a *condictio causa data causa non secuta* szabályainak alkalmazásával, azon belül is a *condictio ex paenitentia* rendelkezései alapján. Egyoldalúan meggondolhatja magát, és követelheti vissza az általa teljesített szolgáltatást. Ennek az a szabály sem szab gátat, hogy a *ius paenitentia* gyakorlásának csak a másik fél teljesítését megelőzően van helye, mivel „B” személy még nem tett eleget a megállapodásban felvállalt kötelezettségének. Így ezen jogalapról lehetősége van megindítani a *condictio*-t B személlyel szemben, még a határidő lejártá előtt. Ennek azonban – a fent említettek alapján – érdemi előfeltétele a per jog logikája alapján az, hogy az elállás másik féllel történő közlését a perindításkor igazolja a felperes.

Ezt követően vizsgáljuk meg a harmadik tényállási esetet, amikor is „A” személy a határidő leteltét követően kívánja visszakövetelni az átadott összeget arra hivatkozással, hogy „B” személy a rabszolgát nem szabadította fel. Ebben az esetben gond nélkül megadható a *condictio (causa data causa non secuta)* a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján, hiszen – a korábban elmondottak alapján – végleges célelésés kellett ahhoz, hogy a visszakövetelés megtörténhessen. Jelen esetben világossá vált az, hogy a cél megghiúsult, mivel az eredeti cél, amire tekintettel a pénzt átadta „A” személy az volt, hogy „B” személy a megadott határidőben szabadítsa fel rabszolgáját. A határidő leteltével bizonyossá válik az, hogy ez már nem fog, nem tud megvalósulni. A *condictio* tehát egyértelműen jár „A” személynek.

A negyedik és ötödik tényállási variációra rátérve látjuk azt, hogy itt egy újabb tényállási elemet von be a jogtudós a forrásba. Mégpedig a felszabadítandó rabszolga halálát. A következőkben ezen két tényállási fordulatot veszem vizsgálat alá. A negyedik esetre vonatkozóan, miszerint ha a rabszolga a felszabadításra rendelkezésre álló határidőt követően hal meg, akkor az összeg visszakövetelhető, a jogalap nélküli gazdagodás főszabályát alkalmazhatjuk. Ezt az előző tényállási fordulathoz kapcsolódó indokolással tudjuk alátámasztani. Ha a rabszolga a felszabadításra megszabott határidőn túl hal meg, akkor egyértelmű az, hogy a cél véglegesen megghiúsult. „B” személy ugyanis arra vállalt kötelezettséget, hogy bizonyos határidőn belül felszabadítja Stichust, ami azonban nem történik meg. Stichus ugyanis rabszolgaként hal el a terminus lejártát követően. Tulajdonképpen ekkor a rabszolga halálát közömbösnek is tekinthetjük, mivel ha életben lenne akkor is visszakövetelhető lenne az összeg a cél biztossá vált megghiúsulása miatt, a határidő lejártát követően. Felmerül a kérdés, hogy akkor miért emeli ki ezen esetet a jogtudós.

Erre a kérdésre az ötödik tényállási variáció vizsgálatakor bukkanhatunk rá. Ezen eset ugyanis, a jogalap nélküli gazdagodás logikájával szembefordulva a rabszolga

határidőben történő halála esetére nem tartja megadhatónak a *condictio*-t. Ez nem magyarázható a jogalap nélküli gazdagodás logikájával, hiszen ebben az esetben is a cél végleges eleséséről van szó. A rabszolga halála szükségképpen jelenti azt, hogy a felszabadítására már bizonyosan nem fog sor kerülni. Így a jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazásával arra a következtetésre kellene jutni, hogy mivel a cél, amire tekintettel „A” személy az összeget juttatta véglegesen megghiúsult, a *condictio causa data causa non secuta* megadható. Érdekes kérdés tehát, hogy mi okból mondja mégis azt Ulpianus – Proculus gondolatát átvéve – hogy erre az esetre nézve a visszakövetelés nem lehetséges.

Ha rátekinünk az ötödik tényállási variációra, akkor egy veszélyviselési jellegű szabállyal találkozunk. A forrás kimondja, hogy a rabszolga elhalálozásának „veszélyét” végsősoron „A” személy, azaz a pénzt juttató személy viseli (amennyiben a rabszolga a felszabadításra meghatározott határidőn belül hal el). Ezen esetre ugyanis kizárja a visszakövetelés, a *condictio* lehetőségét. Ezen veszélyviselési klauzula az adásvételnél ismert veszélyviselési szabályokhoz hasonló. Eszerint a vevő onnantól viseli a dolog – szerződés megkötése és a dolog átadása közötti – *vis maior* következtében történő megrongálódását, megsemmisülését, hogy az adásvétel perfekt volt. Az adásvétel pedig akkor perfekt, ha az áru és a vételár konkrétan meg van határozva, és az ügylet nincs feltételhez kötve.

Ezen szabályt a jelen helyzetre illesztve látható, hogy az a veszély, hogy a rabszolga egy véletlen esemény következtében meghal a felszabadításra rendelkezésre álló időn belül, „A” személyen van. Az ügylet ugyanis az adásvétel logikája alapján tulajdonképpen perfektnek tekinthető, hiszen meg volt határozva az áru, az összeg átadásra került, és nem volt felfüggesztő feltétel kikötve. Az időtűzés, miszerint a rabszolgát meghatározott időben kell felszabadítani nem hat ki a perfektuálódásra. Így mondhatjuk azt, hogy a „veszély” kvázi átszállt a „A” személyre, azaz arra, aki az összeget átadta.

Felmerül a kérdés, hogy miért kerül alkalmazásra az adásvételnél alkalmazott veszélyviselési klauzula egy jogalap nélküli gazdagodással kapcsolatos ügyben. Ennek magyarázata abban lelhető fel, hogy jelen megállapodás álláspontom szerint egy „vegyes szerződés”, ún. „gemischter” Vertrag.⁴¹ Azaz: olyan szerződés, ahol több szerződési forma elemei keverednek („z. B. die Elemente von Kauf und Pacht oder von Pacht und Werkvertrag miteinander vereinigen”).⁴² Ebben az esetben fellelhetők adásvételi, illetve megbízási elemek is. Adásvételi, hiszen „A” személy tulajdonképpen a rabszolgát „megveszi”, hogy felszabadítsa azt, de az átadás nem történik meg, csak az összeg átadása. Megbízási, hiszen egy ügy ellátását vállalja „B” személy, miszerint az „A” személy által felszabadítani kívánt rabszolgát (Stichust) felszabadítja. Látható az is, hogy egy bizalmi jellegű megállapodásról van szó, ami szintén a megbízási jelleget erősíti. Jelen ügylet azonban nem ingyenesen zajlik le a megbízási szerződéstől eltérően.

Proculus tehát, felismerve ezen vegyes jelleg jelentőségét, fontosnak tartotta megfelelően rendezni a felek közötti viszonyt. Mivel a fejlődési folyamat ezen pontján pedig nem állt rendelkezésre más *repetitio*s lehetőség, a *condictio*-t adta meg,

⁴¹ Kaser – Knütel: i.m. 277. o.

⁴² Uo. 277. o.

azonban adásvételi veszélyviselési szabályok alapján. Láthatjuk azt, hogy a római jogtudósokat alapvetően praktikus gondolkodás jellemezte, az adott felmerülő gyakorlati problémára kívántak megoldást adni. Jelen helyzetben felfedezni véltek ebben a megállapodásban adásvételi és megbízási elemeket is, így alkalmazhatónak vélték ezen árveszély-analógiát a jogi probléma igazságos, megfelelő elbírálása céljából.

Érdekes továbbá még megnézni azt, hogy Ulpianus Proculus véleményét veszi át a forrásban, aki Ulpianus előtt körülbelül 200 évvel élt. Ebből láthatjuk azt, hogy ez az ügyleti mechanizmus már Proculus idején szerepet játszott, Ulpianus korában is, hiszen ő változtatás nélkül átvette, illetve a jusztiniánuszi kodifikáció idején szintén. Azaz: egy 600 éven átívelő helyzet rajzolódik ki előttünk.

Joggal adódhat még az a kérdés, hogy vajon miért nem azt a megoldást választották a felek, hogy „A” személy maga megvásárolja a rabszolgát, (Stichust) azután pedig felszabadítja őt. Továbbá, hogy miért nem rögzítették *stipulatio*-ban a megállapodásukat. Ezen megoldások ugyanis feloldották volna a jelentkező problémákat. Először is, ha valóban adásvételi szerződést kötöttek volna egymással, akkor „A” személy mint a rabszolga tulajdonosa bármikor fel tudta volna szabadítani őt. Illetve, a *stipulatio*-ban való megállapodás azt eredményezte volna, hogy amennyiben „B” személy nem teljesíti a benne foglaltakat, azaz: nem szabadítja fel határidőben Stichust, akkor „A” személynek a *stipulatio* alapján joga lenne pert indítani ellene.

Ezen felvetett kérdésekre magyarázatul az szolgálhat, hogy itt távollévők közötti ügyleti megállapodásról lehet szó. Ebben az esetben pedig, tekintettel az utazás idő- és pénzigényes, illetve veszélyes voltára, érthető az, hogy miért nem kívántak személyesen találkozni az ügylet teljesítése, illetve a személyes jelenlétet igénylő *stipulatio* céljából. Ráadásul, feltehetően fennállt közöttük egy bizalmi viszony, ami a megbízás jellemzője. Így könnyedén fel tudták gyorsítani a folyamatot azzal, hogy ilyen módon állapodnak meg.

4. Zárszó

A tanulmányban a rövid elméleti felsezetést követően a D. 12,4,3,3 forrás exegézisét végeztem el. Ezen fragmentum a Digesta *condictio causa data causa non secuta* kérdéskörével foglalkozó titulusában található, ami az ún. okafogyott, célját veszített szolgáltatás visszakövetelésére irányult.

A forrás több tényállási fordulátát végigelemezve láthattuk azt, hogy az egyik fél („A” személy) pénzt adott a másiknak („B” személy), hogy az a saját rabszolgáját (Stichus) szabadítsa fel meghatározott határidőn belül, azonban ez nem történt meg. Amennyiben a *terminus* még nem járt le, főszabály szerint nem indíthat *condictio*-t „A” személy „B” személlyel szemben, mivel ekkor még nem beszélhetünk a cél végleges eleséséről. Élhet azonban „A” személy az ún. *ius paenitentiae*-val, azaz tulajdonképpen visszaléphet a megállapodástól, ebben az esetben megindítható a *condictio* a terminus lejárta előtt a felszabadítás megtörténteig. A felszabadításra nyitvaálló határidőn túl pedig gond nélkül megadható a cél végleges megíúsulása miatt a *condictio*. A rabszolga határidőn túl bekövetkezett halála esetén szintén

lehetséges a *condictio*, hiszen a cél nem valósult meg. Ha pedig a rabszolga a megadott határidőn belül elhalálozik, akkor a megállapodás vegyes jellegére tekintettel (adásvételi és megbízási jelleg keveredése) az árveszély-analógia alapján a *condictio* – a jogalap nélküli gazdagodás logikájával szembefordulva – nem adható meg. Arra a kérdésre pedig, hogy milyen okból nem kötöttek adásvételi szerződést, illetve miért nem állapodtak meg *stipulatio*-ban, a válasz az, hogy itt feltehetően távollévők közötti ügyleti megállapodásról van szó. A felek pedig egyrészt az út veszélyes, illetve pénz- és időigényes voltára, másrészt a közöttük valószínűsíthetően fennálló bizalmi viszonyra tekintettel ilyen módon fel tudták gyorsítani a közöttük lezajló ügyleti mechanizmust.

Irodalomjegyzék

- Benedek Ferenc: *Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban*. JPTÉ Dolgozatok az Állam- és Jogtudomány Köréből. XV., Pécs, 1984.
 - Benedek Ferenc: *Jogalap nélküli gazdagodás a római jogban*. (Kandidátusi értekezés). Pécs, 1968.
 - Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2018.
 - Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New York, The American Philosophical Society, 1953. <https://doi.org/10.2307/1005773>
 - Bessenyő András: *Római magánjog. A római gondolkodás az európai jogi gondolkodás történetében*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2003.
 - Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.
 - Wolfgang Ernst: Die datio ob rem als Austauschgeschäft – Ein Beitrag zu einseitig geregelten Geschäftsvorgängen im Verkehrsrecht, in: *Usus Antiquus Iuris Romani* (szerk.: Ernst Wolfgang – Jakab Éva), Berlin – Heidelberg, Springer, 2005. <https://doi.org/10.1007/3-540-28446-X>
 - Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai, 2002.
 - Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima, 2023.
 - Max Kaser – Rolf Knütel: *Römisches Privatrecht. Ein Studienbuch*. München, Verlag C. H. Beck, 2014.
 - Otto Lenel: *Palingenesia Iuris Civilis*. Lipsiae, Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1889.
 - Detlef Liebs: The History of the Roman *Condictio* up to Justinian, in: *The Legal Mind. Essays for Tony Honoré* (szerk.: McCormick Neil – Birks Peter), Oxford University Press, Oxford, 1986.
 - Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Leges Diligens, Szeged, 2021.
 - Oxford Latin Dictionary (szerk.: Glare P. G. W.), Oxford, Clarendon Press. 1992.
 - Siklósi Iván: *Római magánjog II. kötet*. Budapest, ELTE Eötvös, 2021.
 - Reinhard Zimmermann: *The Law of Obligations*, New York, Oxford University Press, 1996.
-